

PIOTR KOŁAKOWSKI

PAP SŁUPSK

SOWIECKI WYWIAD STRATEGICZNY

A SYTUACJA WOJSKOWA NA ZIEMIACH POLSKICH

W LATACH 1940-1941

Współdziałanie Związku Sowieckiego z III Rzeszą nie oznaczało całkowitego wstrzymania akcji wywiadowczych i kontrwywiadowczych na kierunku zachodnim. Stalin jednak, chcąc uniknąć prowokacji mogącej zagrozić dobrze układającym się stosunkom, rozkazał ograniczyć prace szpiegowskie przeciwko Niemcom, pomimo informacji wywiadu wojskowego świadczących jednoznacznie o przygotowaniach do wojny z ZSRS¹.

Szefem Zarządu Wywiadowczego Sztabu Generalnego Armii Czerwonej (Razwiedupra) był od połowy kwietnia 1939 r. as lotnictwa Iwan Proskurow, który nie znał zasad pracy operacyjnej wywiadu. Włożył on jednak wiele wysiłku w podniesienie własnych kwalifikacji oraz odtwarzanie agentury wyniszczonej przez stalinowskie czystki. Maria Polakowa, będąca asystentką Praskurowa, napisała w swoich wspomnieniach: „Nie mając pojęcia o naszej pracy, był jednak mądry, zdolny i poważnie odnosił się do obowiązków, starając się wyuczyć ich i przyswoić je sobie”². W efekcie udało się sowieckiemu wywiadowi wojskowemu odbudować najważniejsze siatki wywiadowcze w Europie. Znacznie gorzej wyglądała sytuacja w centrali Razwiedupra, gdzie wciąż brakowało doświadczonych analityków, mogących właściwie ocenić napływające informacje.

Dnia 27 lipca 1940 r. Iwan Proskurow został zdymisjonowany z powodu złej pracy wywiadu wojskowego w okresie wojny sowiecko-fińskiej. Przyczyną jego dymisji był także konflikt z marszałkiem Siemionem Timoszenką. Po odwołaniu ze stanowiska szefa Razwiedupra Proskurow pełnił funkcję zastępcy dowódcy lotnictwa Frontu Dalekowschodniego. Aresztowany w wyniku intryg Timoszenki wiosną 1941 r., został rozstrzelany pod zarzutem zdrady 28 października 1941 r. Główny

¹ P. Kołakowski, *NKWD i GRU na ziemiach polskich 1939-1945*, Warszawa 2002, s. 129-130; A. G. Pawłow, *Sovetskaja voennaja razvedka na kanune Velikoj Otečestvennoj Wojny*, Novaja i Novejšaja Istorija 1995, nr 1, s. 52.

² M. Polakowa, *Po zadaniu J. K. Berzina*, Voenno-Istoričeskij Žurnal 1990, nr 3, s. 62.

błąd Proskurowa polegał na tym, iż nie wziął on pod uwagę, że Stalin życzył sobie wiadomości zgodnych z jego opiniami, a nie prawdziwych³.

Nowym szefem Zarządu Wywiadowczego został Filip Golikow, który podobnie jak jego poprzednik nie miał żadnych doświadczeń w pracy wywiadowczej. W 1933 r. ukończył Akademię Wojskową im. Frunzego. Od listopada 1938 r. dowodził Winnickim Zgrupowaniem Armijnym, zaś od września 1939 r. 6 Armią zajmującą ziemie tzw. Ukrainy Zachodniej. Podczas kampanii polskiej wydawał rozkazy mordowania bez sądu funkcjonariuszy Policji Państwowej i Korpusu Ochrony Pogranicza⁴. Dla Golikowa, dbającego wyłącznie o własną karierę, a nie dobro wywiadu wojskowego, „jeden tylko głos był ważny i decydujący – opinia Stalina”⁵. Ludowy komisarz spraw wewnętrznych Beria wypowiadał się o nim lekceważąco uważając, iż „nie jest on ani wojskowym, ani oficerem wywiadu”⁶. Po agresji Niemiec na ZSRS Golikow został zawieszony w czynnościach, zaś 8 lipca wydelegowany do Londynu na czele specjalnej misji, której zadaniem było uzyskanie od Wielkiej Brytanii pomocy wojskowo-technicznej. Jego miejsce zajął gen. Konstantin Kołanow⁷.

Po czyszkach stalinowskich w trudnej sytuacji znajdował się również wywiad polityczny (INO – Innostrannyj Otdiel NKWD), którym od 20 listopada kierował gen. Paweł Fitin. Na początku lat czterdziestych służba ta dysponowała budżetem sięgającym około 1 mln rubli i posiadała 40 rezydentur na całym świecie, w których pracowało 242 agentów mających w sumie 600 informatorów. W czerwcu 1940 r. rezydentura INO NKWD w Niemczech liczyła tylko 13 osób⁸.

Głównymi kanałami informacyjnymi o III Rzeszy stały się sowieckie siatki wywiadu głębokiego zainstalowane w Belgii, Francji, Holandii, Szwajcarii⁹, a także w Polsce. Zostały one założone w drugiej połowie lat trzydziestych na polecenie ówczesnego szefa Zarządu Wywiadowczego Jana Karłowicza Bierzina, który uważał, że w ciągu kilku najbliższych lat dojdzie do konfliktu zbrojnego z Niemcami i w związku z tym trzeba stworzyć zupełnie nową strukturę wywiadowczą. Według projektu Bierzina agentury w Europie Zachodniej miały funkcjonować jako przedstawicielstwa produkcyjne i handlowe. Ich zadaniem było zdobywanie wiadomości dotyczących potencjału militarnego oraz śledzenie ruchu wojsk niemieckich.

³ P. Wieczorkiewicz, *Stalin i generacja sowiecka w latach 1937-1941*, Warszawa 1993, s. 485-486; K. Grünberg, *Szpiedzy Stalina. Z dziejów wywiadu radzieckiego*, Warszawa 1996, s. 63-64.

⁴ P. Wieczorkiewicz, *Stalin*, s. 423-424; tenże, *Łańcuch śmierci. Czystka w Armii Czerwonej 1937-1939*, Warszawa 2003, s. 969.

⁵ B. Starkow, *Tragedia sowieckiej wojennej rozведki*, [w:] W. Krywicki, *Ja byłem agentem Stalina*, Moskwa 1991, s. 53.

⁶ S. Beria, *Beria mój ojciec. W sercu stalinowskiej władzy*, Warszawa 2000, s. 111.

⁷ P. Wieczorkiewicz, *Łańcuch*, s. 970-971, P. Kołakowski, *NKWD i GRU*, s. 154.

⁸ *Očerki istorii rossijskoj wnešnej razvedki*, t. 3 (1933-1941), Moskwa 1999.

⁹ Jesienią 1941 r. niemieckie służby specjalne nadały sowieckiej siatce wywiadowczej w Europie Zachodniej symboliczną nazwę „Rote Kapelle” („Czerwona Orkiestra”). Radiotelegrafistów nadających depesze do Moskwy nazywano „pianistami” lub „muzykantami”.

Siatki szpiegowskie w Belgii i Francji założył Leopold Trepper¹⁰, który w 1938 r. przybył do Brukseli przez Sztokholm, posługując się fałszywym paszportem wystawionym na nazwisko kanadyjskiego biznesmena Adama Miklera. Trepper (właściwie Leiba Domb) był polskim Żydem z Nowego Targu, który już we wczesnej młodości związał się z ruchem komunistycznym w Polsce, aktywnie działając w Komunistycznej Partii Polski (KPP), a później w Palestynie. W 1934 r. po przyjeździe do Związku Sowieckiego pracował w Międzynarodowym Wydziale Łączności Kominternu (OMS). W 1936 r. został zwierzbowany do pracy w Zarządzie Wywiadowczym. Po przyjeździe do Brukseli Leopold Trepper założył wraz z Leonem Grossvoglem, współpracownikiem OMS, firmę The Foreign Excellent Trench-Coat, zajmującą się sprzedażą płaszczy przeciwdeszczowych. Jej dyrektorem został Jules, brat byłego premiera belgijskiego, co miało istotne znaczenie dla uwiarygodnienia firmy prowadzącej szeroką działalność także we Francji, Niemczech, Włoszech, Holandii, Danii, Szwecji i Norwegii. Kontakt z centralą Razwiedupra w Moskwie siatka szpiegowska, kierowana przez Treppera, utrzymywała za pośrednictwem Iwana Bolszakowa, pracownika sowieckiego przedstawiciela handlowego w Brukseli. Po klęsce Francji w czerwcu 1940 r. zadanie to przejął Iwan Susłoparow, attaché wojskowy ZSRS przy rządzie marszałka Philippa Petaina w Vichy¹¹. Po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej łączność była utrzymywana drogą radiową. Na początku lat czterdziestych agenci wywiadu sowieckiego najczęściej używali radiostacji „D-5” i „D-6”, mających zasięg do tysiąca kilometrów. Komunikaty wywiadowcze z Europy Zachodniej były początkowo nadawane do ambasady ZSRS w Londynie, która dysponowała radiostacją dużej mocy. Powodem tego była spora odległość do stacji odbioru w Brześciu nad Bugiem i Mińsku.

W sierpniu 1940 r. Trepper przeniósł siedzibę swojej siatki szpiegowskiej z Brukseli do Paryża, gdzie na początku 1941 r. założył firmę „Simex”. Biura „Simexu” mieściły się na Polach Elizejskich w sąsiedztwie kwatery organizacji Todt, prowadzącej prace budowlane na potrzeby armii niemieckiej w Rzeszy i całej okupowanej Europie. W Belgii natomiast działalność wywiadowczą kontynuował Anatolij Gurewicz¹² ps. „Kent” najbliższy współpracownik Treppera, który kierował firmą importowo-eksportową „Simexco”, zajmującą się dostawami dla Wehrmachtu.

¹⁰ Leopold Trepper używał pseudonimów „Grand Chef”, „Otto”, „Jean Gilbert”, „Adam Mikler”, „Leopold de Winter”, „V. I. Iwanowski”.

¹¹ K. Grünberg, *Szpiedzy*, s. 73; Ch. Andrew, O. Gordijewski, *KGB*, Warszawa 1997, s. 213-214.

¹² Anatolij Markowicz Gurewicz urodził się w 1913 r. w Charkowie, w rodzinie żydowskiego aptekarza. W latach trzydziestych rozpoczął studia w Instytucie Turystyki Zagranicznej, gdzie wyróżniał się pilnością w nauce języków obcych: hiszpańskiego, francuskiego i niemieckiego. Po przerwaniu studiów pracował jako instruktor w Leningradzkiej Obronie Przeciwpowietrznej PWO. W czasie wojny domowej w Hiszpanii służył na okręcie podwodnym S-4. W grudniu 1937 r. został zwierzbowany do pracy w Zarządzie Wywiadowczym. Wiosną 1939 r. rozpoczął działalność wywiadowczą w siatce Treppera w Belgii. Do Brukseli przyjechał, posługując się paszportem urugwajskim wystawionym na nazwisko Vincent Sierra. Zob. W. L. Pieszerskij, *Nekij gospodin Kent*, *Voенно-Исторический Журнал* 1998, nr 4, s. 68.

Działalność „Simexu” we Francji i „Simcexo” w Belgii umożliwiała sowieckiemu wywiadowi strategicznemu rozszerzenie kontaktów wywiadowczych i zdobywanie coraz cenniejszych informacji uzupełniających wiadomości z Generalnego Gubernatorstwa. Specjalne przepustki wystawiane przez władze niemieckie dla pracowników obu firm umożliwiały im swobodne poruszanie się po terenach okupowanych zachodniej i środkowej Europy oraz wstęp na teren obiektów wojskowych. Leopold Trepper „Wielki Szeł” i Antolij Gurewicz „Mały Szeł” nie szczędzili pieniędzy na wystawne przyjęcia oraz prezenty dla oficerów niemieckich i pracowników organizacji Todt. Wiosną 1941 r. na jednym z przyjęć dowiedziano się od inżyniera Ludwika Kainza, który przyjechał do Francji z okupowanej Polski, gdzie pracował przy budowie umocnień na granicy niemiecko-sowieckiej, o przygotowaniach Wehrmachtu do agresji na ZSRS. Większość z ponad dwustu informatorów Treppera była umiejscowiona w ośrodkach administracji państwowej, gdzie docierały cenne materiały do dalszego opracowania. „Wielki Szeł” był przekonany, że istotne wiadomości można zdobywać w biurach rządowych nawet najniższego szczebla pod warunkiem, iż agenci wiedzą, czego mają szukać. Siatka szpiegowska Treppera otrzymywała od kolejarzy francuskich działających w ruchu oporu materiały o niemieckich transportach wojskowych, a za pośrednictwem związków zawodowych dane o produkcji zbrojeniowej. W hotelu „Lutetia”, gdzie mieściła się siedziba paryskiej placówki Abwehry, został założony podsłuch telefoniczny, dzięki któremu zdobywano informacje o zamiarach niemieckiego kontrwywiadu oraz znano treść rozmów z Berlinem¹³.

W drugiej połowie lat trzydziestych w Genewie zaczęła funkcjonować rezydentura Zarządu Wywiadowczego, kierowana przez węgierskiego Żyda Sándora Radó¹⁴ (kryptonim „Dora”), który założył firmę kartograficzną „Geopress”. Współpracowała z nią ściśle grupa szwajcarskiego dziennikarza Otto Püntera ps. „Pakbo”, mającego rozległe kontakty w Niemczech i Włoszech. W 1939 r. do Szwajcarii wywiad wojskowy skierował Ruth Kuczyński ps. „Sonia”, działającą poprzednio na terenie Polski. Zimą 1940 r. Sándor Radó za pośrednictwem „Soni” nawiązał łączność radiową z Moskwą. W marcu 1940 r. do Genewy pojechał major Anatolij Gurewicz „Kent”, który przekazał siatce szwajcarskiej szczegółowe instrukcje dotyczące szy-

¹³ Zob. szerzej V. E. Tarrant, *Czerwona Orkiestra*, Warszawa 1996; *The Rote Kapelle. The CIA's History of Soviet Intelligence Networks in Western Europe 1936-1945*. University Publications of America, Maryland 1979; L. Trepper, *Le Grand Jeu. Mémoires du chef de l'Orchestre Rouge*, Paryż 1975; W. K. Lewkowskij, *Tajna „Kenta”*; *Sudba sovetskovo razvedčika A. M. Gureviča*, Novaja i Novejšaja Istorija 1993, nr 5, s. 100-115; *Očerki istorii*, t. 3, s. 414-432.

¹⁴ Sándor Radó urodził się 5 listopada 1899 r. w Ujpest, przemysłowym przedmieściu Budapesztu. Brał udział w rewolucji pod wodzą Beli Kuna, służąc jako oficer polityczny węgierskiej „Armii Czerwonej”. Po jej upadku musiał uciekać do Austrii. W Wiedniu studiował na uniwersytecie geografii. W 1920 r. założył Agencję Prasową „Rosta-Wien”, a później Agencję Telegraficzną „Intel”. W połowie lat dwudziestych zaczął wydawać na Zachodzie pierwsze mapy oraz atlasy polityczne ZSRS. W 1935 r. został agentem Zarządu Wywiadowczego. Latem 1936 r. wraz z żoną Leną Jansen, działaczką komunistyczną, zamieszkał w Szwajcarii, która do drugiej połowy lat trzydziestych miała dla wywiadu sowieckiego drugorzędne znaczenie. Zob. W. E. Tarrant, *Czerwona*, s. 168-171.

frowania depesz oraz sposobu ich nadawania. Wcześniej Radó przysyłał wiadomości do centrali Razwiedupra poprzez Paryż, dokąd wysyłał kurierów.

Obok grupy Sándora Radó działalność szpiegowską na rzecz sowieckiego wywiadu wojskowego prowadziła w Genewie Esther Bösendorfer ps. „Sissi”¹⁵, która pracowała jako sekretarka w Międzynarodowej Organizacji Pracy. Istnienie dwóch równoległych siatek Zarządu Wywiadowczego wynikało z nieufności centrali wobec Radó. „Sissi”, podobnie jak „Dora” (anagram „Rado”), zajmowała się zbieraniem informacji o sytuacji w Niemczech. W maju 1941 r. Sándor Radó na polecenie Moskwy nawiązał kontakt z Bösendorfer, która na skutek zamknięcia przez Szwajcarię granic utraciła kontakt z centralą. Za pośrednictwem siatki „Sissi” został zwербowany jeden z najcenniejszych informatorów „Dory”, Christian Schneider ps. „Taylor”, który nawiązał kontakt z Rudolfem Rösslerem ps. „Lucy”. Rössler był niemieckim antynazistą. W 1934 r. wyjechał z Niemiec i osiedlił się w Lucernie, gdzie wydawał czasopismo „Die Entscheidung” („Decyzja”) przeznaczone dla liberalnej młodzieży katolickiej. „Lucy” miał cztery źródła informacji w niemieckich kręgach wojskowych, którym nadał pseudonimy: „Werther”, „Teddy”, „Anna”, „Olga”. Najprawdopodobniej krył się za nimi generał-pułkownik Fritz Thiele, zastępca szefa łączności Naczelnego Dowództwa Sił Zbrojnych, który używał np. kryptonimu „Werther”, przysyłając informacje dotyczące Wehrmachtu, a kryptonim „Olga” poprzedzał każdą wiadomość dotyczącą Luftwaffe¹⁶. Początkowo Rössler dostarczał dane o armii niemieckiej wywiadowi szwajcarskiemu przez swojego przyjaciela z czasów studenckich Xaviera Schniepera. Szef szwajcarskiego wywiadu wojskowego, Roger Masson, z udziałem agenta czechosłowackich służb specjalnych kapitana Karela Sedlaczka (alias Tomasa Selzinger) ps. „Wuj Karol”, przekazywał je Secret Intelligence Service. Od wiosny 1941 r. Rudolf Rössler zaczął dostarczać za pośrednictwem Christiana Schneidera siatce Radó ściśle tajne informacje na temat niemieckich przygotowań do ataku na ZSRS¹⁷.

Na terytorium Niemiec działała siatka Zarządu Wywiadowczego kierowana przez Rudolfa Herrnstadta, w skład której wchodził Ilse Stöbe, Gerhard Kegel i Rudolf von Scheliha. Członkowie tej grupy zaczęli ze sobą współpracować jeszcze przed wybuchem wojny w Warszawie. Równocześnie z rezydenturą Razwiedupra działalność w Berlinie prowadziły grupy Arvida Harnacka¹⁸ ps. „Bałtyczyk”, „Kor-

¹⁵ Esther Bösendorfer była polską Żydówką Rachel Dübendorfer z domu Gaspary.

¹⁶ Według E. Volkmana, A. Read i D. Fishera działalność Rösslera była pretekstem umożliwiającym wywiadowi brytyjskiemu przekazywanie ZSRS bez zdradzania źródła materiałów uzyskanych z dekryptażu niemieckiej korespondencji przy pomocy Enigmy. Zob. A. Read, D. Fisher, *Operation Lucy*, Londyn 1980; E. Volkman, *Szpiedzy. Tajni agenci, którzy zmienili bieg historii*, Warszawa 1996, s. 233-243. Nie jest wykluczone, że źródła informacji, które Rössler podawał za swoje, były w rzeczywistości źródłami wywiadu szwajcarskiego. Zob. Ch. Andrew, O. Gordijewski, *KGB*, s. 246.

¹⁷ Sowieckiej siatce szpiegowskiej w Szwajcarii Niemcy nadali nazwę „Rote Drei” („Czerwona Trójka”) od trzech nadajników radiowych działających w połowie 1942 r.

¹⁸ Arvid Harnack urodził się 24 maja 1901 r. w Darmstadt. Był synem historyka Otto Harnacka i bratankiem wielkiego teologa niemieckiego Adolfa von Harnacka. Otrzymał wyższe wykształcenie w Niemczech, Anglii i Stanach Zjednoczonych. Harnack był doktorem prawa i filozofii.

sykanin” i Harro Schulze-Boysena ps. „Sierżant”, podporządkowane centrali wywiadu politycznego. Harnack został zwerbowany do pracy na rzecz sowieckich służb specjalnych w 1935 r. przez ówczesnego przedstawiciela INO NKWD w Niemczech Borysa M. Gordona ps. „Rudolf” za pośrednictwem pracownika ambasady ZSRS Aleksandra Girszwelda¹⁹. Od 17 września 1940 r. do wybuchu wojny sowiecko-niemieckiej kontakt z nim utrzymywał Aleksander Erdberg alias Stiepanow (właściwie Aleksander Korotkow), zastępca rezydenta wywiadu politycznego w Berlinie Amjaka Kobiłowa. Oficjalnie Erdberg pełnił w ambasadzie sowieckiej funkcję trzeciego sekretarza. Arvid Harnack pracował jako starszy radca w Ministerstwie Gospodarki, gdzie miał wgląd w tajne dokumenty dotyczące przemysłu zbrojeniowego oraz umów handlowych zawieranych przez Trzecią Rzeszę. Przez jego ręce przechodziły również materiały o finansowaniu niemieckich agentur politycznych za granicą. Do najbliższych współpracowników Harnacka należeli: pisarz Adam Kukchof „Stary” i jego żona Greta z domu Lorke, baron Wolcogen-Neuhaus „Grek” z zarządu gospodarki i uzbrojenia Niemieckiego Naczelnego Dowództwa Sił Lądowych, Hans Rupp „Turek” – główny księgowy w koncernie chemicznym „I.G. Farben Industries”, Wolfgang Havemann „Włoch” – oficer wywiadu w Naczelnym Dowództwie Marynarki Wojennej, Karl Berebs „Promienisty” – technik firmy „AEG Turbine”, Tizjen „Albańczyk” – dyrektor generalny fabryki „Lejzera”, mający znajomości na najwyższym szczeblu w Oberkommando der Wehrmacht²⁰. Na początku września 1940 r. Arvid Harnack przekazał berlińskiej rezydenturze INO NKWD informację o planowanym na marzec 1941 r. niemieckim ataku na ZSRS. Według wiadomości „Korsykańczyka” celem agresji miało być oderwanie od Związku Sowieckiego jego europejskiej części i utworzenie tam państwa całkowicie uzależnionego od Trzeciej Rzeszy²¹.

Kapitan Harro Schulze-Boysen²² rozpoczął współpracę z INO NKWD w marcu 1941 r. Z Aleksandrem Edbergiem poznał go Arvid Harnack, z którym był zaprzyjaźniony od połowy lat trzydziestych. Schulze-Boysen początkowo pracował w Mi-

Jego żoną była Mildred Fiszer, wykładowczyni literatury amerykańskiej na uniwersytecie w Madison w stanie Wisconsin. W. L. Pieszerskij, *Dwa doze „Krasnoj Kapelly”*, Voenno-Istoričeskij Żurnal 1995, nr 6, s. 20-21.

¹⁹ Borys M. Gordon był bliskim współpracownikiem wieloletniego szefa wywiadu politycznego OGPU Artura Christianowicza Artuzowa. W 1938 r. został odwołany z Berlina do Moskwy i rozstrzelany. Po Gordonie kontakt z Harnackiem utrzymywali Aleksander Bielkin „Kodi” i Nikołaj Agajanc. Zob. W. L. Pieszerskij, *Nerazgadannye tajny „Krasnoj Kapelly”*, Novaja i Nowejszaja Istorija 1996, nr 6, s. 165; K. Grünberg, *Szpiedzy*, s. 84-85.

²⁰ W. L. Pieszerskij, *Nerazgadannye*, s. 166.

²¹ *Iz Soobšenija NKWD SSSR w NKO SSSR o podgotovke Germanii k napadennju na SSSR*, [w:] *Organy Gosudarstvennoj Bezopasnosti SSSR*, kn. 1, Moskwa 1995, t. 1, s. 269.

²² Harro Schulze-Boysen urodził się 2 września 1909 r. w Kilonii, w rodzinie oficera marynarki wojennej. Był spokrewniony ze strony matki z admirałem Alfredem von Tirpitzem (babka Schulze-Boysena była córką admirała). W 1934 r. wstąpił do szkoły pilotów w Warnemünde. Latem 1936 r. poślubił Libertas Haasheye. Jej matka była zaprzyjaźniona z Hermannem Göringiem, który był świadkiem na ich ślubie, a później załatwił Schulze-Boysenowi pracę w ministerstwie lotnictwa. Zob. W. L. Pieszerskij, *Dwa doze*, s. 21-22; *Očerki istorii*, t. 3, s. 424.

nisterstwie Lotnictwa Trzeciej Rzeszy. Na początku 1941 r. został przeniesiony do sztabu Luftwaffe, gdzie zbudował własną siatkę szpiegowską, w skład której weszli m.in.: pułkownik Erwin Gehrts zajmujący się szkoleniem pilotów, Horst Heilmann z sekcji szyfrów, mający dostęp do sieci łączności Abwehry, Johann Graudenz z fabryki Messerschmitt, porucznik Herbert Gollnow, który po wybuchu wojny sowiecko-niemieckiej został szefem komórki organizującej rzuty agentów na tyły Armii Czerwonej.

W siatkach Arvida Harnacka i Harro Schulze-Boysena nie przestrzegano podstawowych zasad konspiracji. Agenci znali się sobą oraz utrzymywali kontakt z komunistycznym podziemiem, co nie pozwalało na odizolowanie agentury od ruchu politycznego. Jednak przez sześć miesięcy poprzedzających atak na ZSRS siatki berlińskie ostrzegały centralę o zamiarach niemieckich²³. W 1942 r. niemieckie służby kontrwywiadowcze zdołały rozbić siatkę „Czerwonej Orkiestry” w Niemczech z powodu elementarnego błędu centrali wywiadu, która przesłała drogą radiową 10 października 1941 r. komunikat do Anatolija Gurewicz (rozszyfrowany przez Niemców dopiero 14 lipca 1942 r.), zawierający adresy trzech agentów działających w grupie berlińskiej: „przekaz natychmiast Berlinowi trzy poniższe adresy i ustal przyczyny zaburzeń łączności radiowej. Jeżeli przerwy będą się powtarzać, przejmij transmisje osobiście. Praca trzech grup berlińskich i przekazywane informacje mają ogromne znaczenie. Adresy: Altenburger Allee 19 (tel. 99-58-48), Neu-Westend, trzecie piętro na prawo – „Charo”; Fredericiastrasse 26a, Charlottenburg, drugie piętro na lewo – „Wolf”; Kaiserallee 18 (tel. 83-62-61), Fridenau, czwarte piętro na lewo – „Bauer”. Przypomnij „Bauerowi” o książce, którą dał Erdbergowi w prezencie na krótko przed wojną i o jego sztuce Till Eulenspiegel. Hasło: Dyrektor. Powiadom o wykonaniu do 20 października”.

Siatki Arvida Harnacka i Harro Schulze-Boysena przekazały Moskwie wiele szczegółowych informacji na temat planów i działań Niemców. Dotyczyły one: nowej ofensywy Wehrmachtu w maju 1942 r. w celu opanowania złóż naftowych na Kaukazie, sytuacji paliwowej Niemiec; strat Luftwaffe na froncie wschodnim od czerwca 1941 r.; produkcji samolotów w Niemczech i krajach okupowanych; pozycji niemieckich łodzi podwodnych na Morzu Barentsa, których zadaniem było atakowanie konwojów alianckich; znalezienia sowieckich kodów dyplomatycznych w budynku konsulatu w Petsamo na północy Finlandii; produkcji w Niemczech nowych samonaprowadzających torped Kriegsmarine; magazynowania broni chemicznej i kwater głównych na froncie wschodnim. W sierpniu i wrześniu 1942 r. gestapo aresztowało A. Harnacka, H. Schulze-Boysena, I. Stöbe, R. von Schelihe oraz ponad stu agentów, informatorów i kurierów. Pod koniec 1941 r. „Czerwona Orkiestra” liczyła w Niemczech około 200 członków. Według W. L. Pieszczerzkiego niemiecki aparat bezpieczeństwa zatrzymał w Berlinie około 300 osób, a w Hamburgu 63 osoby podejrzane o współpracę z wywiadem sowieckim. Większość z nich została ska-

²³ Zob. szerzej Ch. Andrew, O. Gordijewski, *KGB*, s. 227-229, 243-245; A. Czacharowski, K. Grünberg, *Szpiedzy Hitlera. Z dziejów wywiadu niemieckiego*, Warszawa 1997, s. 87-102; W. L. Pieszczerzki, *Nerazgadany*, s. 24-34.

zana przez sąd wojskowy na karę śmierci przez powieszenie lub ścięcie głowy gilotyną. Aresztowania dotyczyły także siatki wywiadu sowieckiego w Belgii i we Francji na skutek ich wykrycia przez służby pielęgnacyjne Abwehry. Do jesieni 1942 r. kontrwywiad wojskowy wykrył sześć nadajników „Czerwonej Orkiestry” w Europie Zachodniej. Już pod koniec 1941 r. przestała istnieć siatka Gurewicza w Belgii, który wraz ze swoją kochanką, Czeszką Małgorzatą Barczą, schronił się w Marsylii, gdzie został aresztowany 12 listopada 1942 r. Dwa tygodnie później gestapo zatrzymało Leopolda Treppera w Paryżu. Gurewicz i Trepper przeżyli wojnę. Po powrocie do ZSRS zostali skazani na długoletnie więzienie za podjęcie „współpracy z niemieckimi służbami kontrwywiadowczymi”.

Na usługach INO NKWD był wysokiej rangi funkcjonariusz Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy (RSHA) Willy Lehmann ps. „Breitenbach”, „A/201”. Pełnił on funkcję naczelnika wydziału IV E (kontrwywiad) w Urzędzie IV RSHA (gestapo). Lehmann przekazywał do końca grudnia 1942 r. tajne informacje dotyczące planów kierownictwa Trzeciej Rzeszy, działań podejmowanych przez niemiecki kontrwywiad przeciwko sowieckiej agenturze oraz doświadczeń w dziedzinie najnowszej techniki zbrojeniowej. W drugiej połowie lat trzydziestych dostarczył rezydentowi wywiadu politycznego w Berlinie Wasilijowi M. Zarubinowi opis nowych typów czołgów oraz prac badawczych Wernhera von Brauna nad pociskami rakietowymi. Od wiosny 1941 r. „Breitenbach” przekazywał pracownikom wywiadu sowieckiego w Niemczech wiadomości o przygotowaniach wojsk niemieckich do ataku na ZSRS. Na trzy dni przed agresją podał dzień oraz godzinę rozpoczęcia działań zbrojnych. Informację tę pracownik rezydentury berlińskiej B. N. Żurawlew natychmiast przekazał do Moskwy²⁴.

Informacje przesyłane do centrali Zarządu Wywiadowczego i INO NKWD w Moskwie przez ekspozytury wywiadu strategicznego znajdujące się w Europie Zachodniej, Niemczech i na ziemiach polskich pozwoliły sowieckim służbom wywiadowczym dobrze rozpoznać niemieckie przygotowania do wojny z ZSRS. Szczególnie cenne wiadomości przekazywali agenci sowieccy działający w kręgach rządowych i administracyjno-wojskowych Trzeciej Rzeszy, a także w strukturach jej aparatu bezpieczeństwa. Informacje przekazywane przez siatki wywiadu głębokiego dotyczyły przede wszystkim koncentracji wojsk niemieckich na terenie Generalnego Gubernatorstwa i Prus Wschodnich. Główna odpowiedzialność za nieprzygotowanie ZSRS do wojny spada na Stalina, który zlekceważył dane wywiadowcze.

²⁴ Willy Lehmann urodził się w 1884 r. w okolicach Lipska. Jego ojciec był nauczycielem. W wieku 17 lat zgłosił się na ochotnika do służby w marynarce wojennej. Od 1911 r. był funkcjonariuszem policji. We wrześniu 1929 r. nawiązał współpracę z INO OGPU. Wiosną 1930 r. Lehmana mianowano szefem komórki zajmującej się obserwacją dyplomatów sowieckich w Berlinie. Od 1932 r. kierował specjalnym „wydziałem” zajmującym się zwalczaniem szpiegostwa polskiego i sowieckiego na terenie Niemiec (!). We wrześniu 1939 r. został naczelnikiem wydziału IV E RSHA. W grudniu 1942 r. – aresztowany i rozstrzelany przez gestapo. Zob. W. L. Pieszczer-skij, *„Sztirlic” służył pod naćalom... Mjullera*, cz. 1, *Voenno-Istoričeskij Žurnal* 1996, nr 6, s. 22-30; cz. 2, 1997, nr 1, s. 18-24; *Očerki istorii*, s. 338-349.